

РЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ ЯК СКЛАДОВА ВИМІРЮВАННЯ РЕЛІГІЙНОСТІ

(за даними емпіричного соціологічного дослідження)

Сальнікова С. А.

В статті представлена стратегія вимірювання релігійних практик як важливого показника релігійності. Згідно даних емпіричного соціологічного дослідження автор не лише описує відповідний вимір релігійності, а й обґрунтовує можливість побудови індексу релігійних практик.

В статье представлена стратегия измерения религиозных практик населения как важного показателя религиозности. Согласно данным эмпирического социологического исследования автор не только описывает соответствующее измерение религиозности, но и обосновывает возможность построения индекса религиозных практик.

The article presents strategy for measuring religious experience as important concept of religiosity. According to data of empirical sociological study author describe applicable measurement of religiosity, and possibility an index of religious experience construction is validity.

Ключові слова: релігійність, релігійні практики, вимірювання релігійності, індекс релігійних практик

Ключевые слова: религиозность, религиозные практики, измерение религиозности, индекс религиозных практик

Key words: religiosity, religious experience, measurement of religiosity, index of religious experience

Релігія – як традиційна, так і нетрадиційна – набула значного поширення в суспільстві за останні роки, а тому почала відігравати важливу роль в різних суспільних процесах. Масово люди виявилися втягнутими в різного роду релігійні практики: від несвідомого здійснення найпростіших релігійних ритуалів до фанатичної діяльності у відповідній сфері. В даному випадку непростою для вирішення соціологічними засобами є проблема виявлення межі між релігійно мотивованими діями та тими, в яких відсутня така мотивація, яка дещо виходить за межі вивчення власне релігійних практик. Останні є настільки варіативними, що одночасно зафіксувати всі їх прояви для різних релігій просто неможливо. Більш реальною для вирішення дана задача є в межах конкретної культури чи спільноти, або ж віросповідання. В цій статті будуть представлені ті релігійні практики, які були відібрані як найбільш

значущі в процесі розробки методики вимірювання релігійності, складовою якої є індекс релігійної поведінки, тобто релігійних практик.

Класична концептуальна схема Ч. Глока та Р. Старка на сьогодні є найбільш поширеною, зокрема, відома польська науковець І. Боровік (I. Bogowik) застосовує її до вивчення релігії в Польщі [1; 2]. Праці цього соціолога присвячені дослідженню релігії у посткомуністичних країнах, в тому числі і в Україні [3; 4; 5; 6]. Інший учений, С. Флер (S. Flere) застосовує вищезгадану схему до вивчення релігійності у Словенії та Сербії [7]. Загалом питання відносин між релігією і державою, з одного боку, та релігією і суспільством, з іншого, [8], стан, особливості та різноманіття релігійних вірувань в європейських країнах [9; 10] гостро постає у працях багатьох європейських учених. Невід'ємною складовою вищезгаданої схеми є ритуальний рівень релігійності або поведінковий, який найкраще піддається вимірюванню соціологічними засобами, а тому доволі часто наявність елементарних практик зі сторони індивіда трактують власне як релігійність. Принагідно зауважимо: релігійні практики є важливою складовою релігійності, але між зазначеними поняттями не існує взаємно-однозначної відповідності. Діяльнісна компонента поняття «релігійність» представляє його фрагментарно, без висвітлення логічних і причинних взаємозв'язків між усіма складовими компонентами з одного боку, і досить глибоко і ґрунтовно його відображає з іншого.

З метою кращого представлення поняття релігійних практик звернімося до результатів емпіричного соціологічного дослідження «Релігійність лучан»¹. Релігійні практики, які формуються на рівні поведінки (застосування знань, норм) є сукупністю певних релігійно значимих дій, до яких згідно попередніх апробацій, проведених автором статті на вибірках студентів, можна віднести наступні (табл. 1):

¹ Генеральною сукупністю є жителі міста Луцьк віком від 18 до 65 років; вибіркова сукупність обсягом у 404 особи була сформована за допомогою систематичного методу у три етапи: на першому – виокремлено райони міста (страти) зі списку виборчих діляниць; на другому – вулиці у кожному районі зі списку всіх вулиць, впорядкованих в алфавітному порядку; на третьому – реалізувався квотний відбір за статтю, віком і освітою. Загальна кількість анкет була розподілена між стратами непропорційно (відповідно до кількості жителів у кожному районі). Опитування респондентів відбувалося на вулиці (польовий етап тривав з 25 по 28 травня 2010 року); кожен інтерв'юер виконував приблизно від 9 до 13 завдань, майже половина з яких була перевірена за допомогою телефонного опитування.

Таблиця 1. Як часто Ви практикуєте?* (%)

		1	2	3	4	5	ВВ	\bar{x}^{**}
1	Акції милосердя, допомоги і співчуття нужденним, незалежно від їх віросповідання	30.9	20.0	17.0	23.7	8.4	-	2.59
2	Відвідування святих місць	16.4	21.5	18.6	30.3	13.2	-	3.02
3	Вирішення проблем церкви і громади	4.1	23.5	10.5	13.0	5.4	0.5	2.06
4	Доброчинна діяльність в лоні церкви (віросповідання)	29.9	19.9	16.7	22.1	11.0	0.5	2.64
5	Звернення до священника за порадою	44.4	16.9	15.7	15.7	7.1	0.2	2.24
6	Проведення спільних релігійних обрядів в сім'ї (з приводу хрещення, весілля, ювілею тощо)	14.9	15.2	17.1	35.5	17.4	-	3.25
7	Читання літератури на релігійну тематику	28.1	24.2	19.1	18.8	9.8	-	2.58
8	Читання/обговорення релігійної літератури в сім'ї	43.8	20.3	13.0	14.7	8.3	-	2.23
9	Церковні культові дії (хресний хід, паломництво ...)	50.7	17.6	13.5	12.3	5.4	0.5	2.03

* (1 – зовсім не практикую, 2 – приблизно раз на декілька років, 3 – приблизно раз на рік, 4 – декілька разів на рік, 5 – постійно, за будь-якої нагоди)

** Значення середньої без урахування відповіді «важко відповісти»

Як видно з табл. 1, найбільше лучани практикують проведення спільних релігійних обрядів в сім'ї, пов'язаних з відзначенням у релігійній традиції таких важливих подій як хрещення, весілля, ювілей тощо. Л. Рязанова говорить про високий ризик нерелігійного характеру таких практик і відносить сюди такі цілі як “прагнення міжособистісної комунікації, відчуття належності до групи, естетичні потреби, бажання нових вражень і можливість зайняти вільний час” [11, 95]. Перші дві у функціональному відношенні належать до сфери релігії, але змістовно не є релігійними, адже центруються не навколо ідеї Бога (чи надприродного), а навколо свого Я. В даному випадку неможливо чітко виокремити тих, для кого релігія є визначальною у формуванні та становленні способу життя, а для кого вона є лише засобом демонстрування своєї соціальної респектабельності, лояльності до соціуму, суспільства та культури.

Не надто активні лучани і у вирішенні проблем церкви і громади, і можливо, це пов'язано скоріше не з пасивністю чи байдужістю, а з відсутністю згуртованої релігійної громади як такої, прихожани більшості церков, в основному, діють як автономні актори. Підтвердженням цьому є також значення, нижчі середнього, які представляють частоту звернення до священика (як показник близької дистанції між членом церкви чи віросповідання та її офіційним представником) та періодичність обговорення літератури на релігійну тематику в колі сім'ї (як показник традиційної спадкоємності).

Окрім індикаторів, представлених у попередній таблиці 1, обов'язковими для будь-яких досліджень, пов'язаних зі сферою релігії, є індикатори частоти відвідування церкви та частоти здійснення молитов (табл. 2).

Таблиця 2. Частота відвідування церкви і здійснення молитов (%)

		*, %	** , %
1	щодня	27.7	2.7
2	декілька разів на тиждень	21.1	4.2
3	один раз на тиждень	11.8	17.0
4	принаймні один раз на місяць	13.5	22.7
5	лише у релігійні свята	13.0	39.7
6	ще рідше	7.8	10.3
7	ніколи	3.7	2.0
8	ВВ	1.5	1.5
9	\bar{x}	3.01	4.33

* *Окрім тих випадків. коли Ви відвідуєте церкву, як часто Ви молитесь?*

** *Не враховуючи такі випадки. як весілля або поховання, як часто Ви зараз відвідуєте церкву (костьол. мечеть. синагогу. ...)?*

У відповідях на ці питання спостерігається цікавий парадокс: лучани скоріше відвідують церкву, аніж моляться поза церквою – тобто релігійність має все ще яскраво виражений інституційний характер. Стосовно питання про частоту моління можна зауважити наступне: респонденти неохоче на нього відповідали, мотивуючи це інтимністю даного запитання, тоді як щодо частоти відвідування церкви відповідали без вагань. Перше питання тяжіє більше до

індивідуальної сфери, а отже інтимної, друге – суспільної, а отже публічної. То який індикатор змістовно краще репрезентує релігійність людини? Напевно, що це таки частота моління.

Не будемо аналізувати представлені одновимірні розподіли, лишень наголосимо, що всі зазначені індикатори представляють один вимір релігійності, а саме – поведінковий. Підтвердженням цьому є результати застосування факторного аналізу та аналізу надійності. Зокрема, метод головних компонент ФА відобразив високу зкорельованість між даними індикаторами (коефіцієнти кореляції між компонентою «релігійна поведінка» та кожним індикатором становлять 0.6-0.7 і значущі на рівні 0.01), альфа Кронбаха підтверджує можливість побудови окремого показника, який відображатиме рівень здійснення релігійних практик загалом ($\alpha=0.8$). Отже, немає підстав відмовитися від спроби побудови адитивного індексу «релігійна поведінка» – показника здійснення релігійних практик лучанами, середнє значення якого після реалізації процедури його побудови становить 2.5 за п'ятибальною шкалою. Індекс значуще корелює з показником суб'єктивної релігійності² (коефіцієнт кореляції значущий на рівні 0.01 і становить 0.6), що трактується як додаткове підтвердження на користь побудови єдиного показника.

Щодо взаємозв'язку індексу релігійної поведінки з іншими показниками маємо наступне. Релігійна поведінка незначним чином детермінується віком (значення коефіцієнту кореляції 0.2, рівень значущості 0.01) і не залежить від статі, освіти, соціального чи матеріального становища, віросповідання. Що ж означають релігійні практики для лучанина, з чим пов'язані?

Таблиця 3. Взаємозв'язок індексу релігійної поведінки з деякими цінностями релігійної віри

		Коефіцієнт кореляції	Рівень значущості
1	Цінність релігія	0.5	0.01
2	Цінність віра в Бога	0.4	0.01
3	Віра в Бога	0.3	0.01

² Вимірюється за 7-ми бальною шкалою

Якщо аналізувати дані таблиці 3, посилаючись на значення коефіцієнту кореляції, то релігійні практики мотивуються скоріше релігією як світоглядною системою загалом, і тоді вже як можливістю пізнання Бога чи спілкування з ним через здійснення певних практик.

Вивчення релігійних практик є важливою складовою дослідження релігійності загалом. Основна перевага побудови адитивного індексу релігійної поведінки полягає у можливості залучення відповідної змінної (1) до кількісного аналізу, (2) до логічних чи причинних моделей. Щодо емпіричної інтерпретації індексу: середні значення здійснення релігійних практик в основному знаходяться саме в центрі п'ятибальної шкали, все ж можна констатувати певну залученість лучан до діяльності в сфері релігії. На разі можна також припустити, що здійснювані релігійні практики без відповідних релігійних мотивів незначним чином завищують загальну оцінку здійснення релігійних практик, але таке припущення потребує додаткової верифікації. Тоді як вимірювання релігійних практик як єдиного показника отримало своє обґрунтування в рамках застосування кількісної стратегії до вивчення релігійності.

Література

1. *Borowik I. Religious and Moral Pluralism.* / I. Borowik. – Kraków: Zakład Wydawniczy «NOMOS», 2001. – P.379.
2. *Borowik I. Pluralizm religijny and moralny w Polsce. [Raport z badan]* / I. Borowik T. Doktor. – Krakow, 2001.
3. *Religion and social change in post-communist Europe.* / Ed. by I. Borowik, M. Tomka. – Krakow: «NOMOS», 2003. – P. 212.
4. *Religions, churches and the scientific studies of religion: Poland and Ukraine.* / Ed. by I. Borowik. – Krakow: «NOMOS», 2001. – P. 236.
5. *Borowik I. Between Orthodoxy and Eclecticism: on the Religious Transformations of Russia, Belarus and Ukraine.* / I. Borowik // *Social Compass.* – 2002. – 49(4). – P.497-508.

6. *Borowik I.* Orthodoxy Confronting the Collapse of Communism in Post-Soviet Countries. / I. Borowik // *Social Compass*. – 2006. – 53(2). – P.267-278.
7. *Flere S.* Questioning the Need for a Special Methodology for the Study of Eastern Orthodoxy. / S. Flere // *Social Compass*. – 2008. – 55(1). – P.84-100.
8. *Віллем Ж.-П.* Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття. [Пер. з фр.] / Ж.-П. Віллем. – К.: Дух і літера, 2006. – С.331.
9. *Tomka M.* Is Conventional Sociology of Religion Able to Deal with Differences between Eastern and Western European Developments? / M. Tomka // *Social Compass*. – 2006. – 53(2). – P.251-265.
10. *Pollak D.* Religiousness Inside and Outside the Church in Selected Post-Communist Countries of Central and Eastern Europe. / D. Pollak // *Social Compass*. – 2003. – 50(3). – P.321-334.
11. *Рязанова Л.С.* Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст. / Л.С. Рязанова. – К.: В-цтво «Біла криниця», 2004. – С.240.